

ANALOGIE JAZYKA A DNA

Martin Beneš

FALTÝNEK, Dan (2011¹): *Sémiotické primitivy v konstrukci gramatik. Testování gramatických popisů jazyka a DNA*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 169 s.

Recenzovaná práce patří mezi knihy, jejichž četba sice nezprostředkovává nezpochybnitelné, definitivní poznatky, ale které jsou cenné a důležité tím, že nás nutí — ať už souhlasně, nebo polemicky — znovu kontrolovat, promýšlet nebo si pro sebe rozvádět prezentované úvahy. Předem proto říkám, že ji považuji za dobrou a inspirativní. Autorův způsob psaní a uvažování vnímám jako velmi podobný psaní a uvažování svému. (Mezi posledními dvěma tvrzeními není žádný kauzální vztah, ať už v jakémkoli směru!) To mi poskytuje jisté výhody, jichž jsem si vědom a snažím se z nich v této recenzi těžit, ale i nevýhody, kterých si stejně explicitně být vědom nemohu. Zároveň také platí, že následující obecné, často kritické poznámky, které jsou výsledkem mé snahy o naznačené promyšlení, se nevztahují jen na psaní Faltýnkovo, ale i na psaní moje.

Hlavním tématem knihy je analogizování DNA a jazyka, od něj se Dan Faltýnek odráží k úvahám a postřehům dalším, někdy blízce souvisejícím, jindy relativně odlehlým. Tyto exkurzy a způsob, jakým je autor dokáže uvést do souvislosti s probíranou tematikou, jsou pro mě na celé knize zajímavější než centrální téma jako takové.

Sledovaná kniha se skládá ze šesti provázaných statí, doplněných Úvodem, Závěrem, anglickou anotací a poměrně stručným, pro práci s knihou však v zásadě dostačujícím věcným rejstříkem.² Edičně — až na výjimky, jako jsou nečetné překlepy, nepřesnosti v proodkazování seznamu literatury s textem nebo nenoremní výrazy (*specielní, lze naleznout*) — je připravena pěkně. Příjemná je i její grafická úprava s opakujícími se motivem šroubovice DNA. Při práci s knihou se jako nepraktické ukázalo jen umístění čísel stránek vždy na střed vnitřních okrajů jednotlivých stránek — v rozložené brožované knize se čísla dostávají tak blízko okraji, že nejdou vždy snadno vidět.

Jako centrální náplň prvního článku *Význam, vzduch a vývoj* (s. 13–27), kolem níž jsou do značné míry organizovány i úvahy v kapitolách ostatních, chápu autorovu snahu doložit, že soubor hlásek (figur) nemohl existovat před komunikací, resp. že nejdříve musela existovat (předfigurální) komunikace a teprve v ní se tento inventář figur/hlásek ustavil, a následně k tomu analogicky popsat vztah mezi životem (živým) a DNA.³ K prvnímu úkolu autor používá vhodně zvolený příklad onomatopoií: Jestliže

1 Kniha má v roce 2011, ale na pultech knihkupectví se objevila teprve na jaře roku 2013. Vychází z autorovy disertační práce *Sémiotické primitivy v konstrukci gramatik* (viz Faltýnek, 2011) obhájené na FF UP v Olomouci v roce 2011.

2 Při práci s knihou při psaní této recenze mi v rejstříku chybělo jen heslo předložka, překvapivá je také absence hesla (sémiotický) primitiv.

3 Jsem si vědom, že autor centrálnost této otázky implicitně popírá, když (na s. 13) říká: „Otázku původu ale kladu jinak, než tomu bývá zvykem — neptám se, zda byla pro vznik jazyka prvotní zvuková nápodoba světa.“ Pro analogizování jazyka a DNA, které je deklarovaným tématem jeho knihy (viz např. s. 10), je však podle mého názoru tato otázka klíčová.

totiž zvukomalebná slova svou substancí označujícího napodobují zvuky existující přirozeně ve skutečném světě, mohlo by se říct, že prostřednictvím této nápodoby se nejprve ustavil soubor figur/hlásek, které byly teprve následně využity k tvorbě slov používaných poté v komunikaci. Fakt, že ani onomatopoeia (jakožto „extrémní poloha jazyka“ (s. 24)) nenapodobují své předobrazy v reálném světě přímo, ale teprve skrz filtr inventáře hlásek/figur, které ani při největším přiblížení nekopírují reálné zvuky dokonale, pak podle autora ukazuje na to, že pro reprezentaci zvuků reálného světa musely být využity hlásky/figury z nějakého jejich už předpřipraveného inventáře, který se předtím ustavil v (předfigurální) komunikaci.

Na základě toho pak Faltýnek v návaznosti na tradičním vedení paralel mezi jazykem a DNA v biologii a biosémiotice v analogizování pokračuje; na straně „jazyka“ pracuje s dvojicí pojmů komunikace/jazyk vs. figury/hlásky, jim odpovídající grafémy a z nich sestavený text, na straně „živého“ pak s dvojicí život vs. DNA. Biosémiotika podle autora (s. 19) chápe DNA jako sérii znaků, jako text (nebo dokonce jako jazyk). Jestliže tedy inventář figur/hlásek, jim odpovídajících písmen a z nich sestaveného textu (\approx DNA) nemůže předcházet jazyku/komunikaci (\approx život), nemůže ani DNA předcházet životu, jak si podle autora současná biosémiotika zhusta představuje. Čistě pomocí „analogie, triviální argumentací či prostou úvahou, bez širšího konceptuálního rámce“ (s. 13), „[z] pozice „logické/sémiotické rozvahy“ tak Faltýnek dochází k závěru, že vznik DNA před vznikem života je nemyšlitelný. Zní to přesvědčivě, ale je možné tak zásadní tvrzení dostatečně dobře doložit postupem, který autor charakterizuje ve výše uvedených citacích? Nemělo by to být podloženo především ze strany (evoluční) biologie? V každém případě se zde Faltýnkovi daří něco, čím by se mělo vyznačovat kvalitní teoretické myšlení — přichází s inspirativní hypotézou, která by mohla být pro „terénní“ badatele natolik inspirativní, že se rozhodnou ji ověřit.

V souvislosti s onomatopoei jako silným dokladem proti nearbitrárnímu/motivovanému vztahu obou částí bilaterálně pojatého znaku pak Faltýnek kriticky zmiňuje Jakobsonovo spatřování podstaty jazyka v nearbitrárním/diagramatickém principu přiřazení označujícího a označovaného, jak je to podáno např. v jeho studii *Hledání podstaty jazyka*. Cennější se mi jeví připomenutí málo známého faktu, že s nearbitrárností vztahu obou složek znaku počítal také Jan Gebauer, když při vysvětlování hláskových změn při vývoji jazyka operoval s teorií moci hlásek. Podle této teorie platí, že čím je hláska mocnější, tím více vzduchu se pro její artikulaci používá. Nová slova, která nesou oproti motivujícím slovům více významu, by se podle této teorie měla skládat z mocnějších samohlásek (*nosit* > *nanášet*: dlouhé [á] je mocnější než krátké [o]). Gebauer však — na rozdíl od Jakobsona, který „přijímal všechny libovolně hodnotné doklady svého názoru“ (s. 23) — tuto teorii pod tlakem jazykových dat opustil.

Druhá stať s názvem *Evalvování Romana Jakobsona* (s. 29–47) vyjmenovává nejprve analogické vlastnosti DNA a jazyka: jde o dvojí artikulaci (1.0), jednotky první artikulace jsou arbitrární (1.1), jednotky jazyka (figury, slova, věty) i DNA (nukleotidy) jsou diskrétní a vzájemně sekvencionálně/lineárně seřazované (1.2), jazyk i DNA jsou paměťová média (1.3), živočišné druhy i jazyky jsou struktury manifestované organismy, resp. výpověďmi s individuálními vlastnostmi (1.4). Poté v historické perspektivě sleduje vliv Romana Jakobsona na způsob, jakým byl později v biosémiotice analogizo-

ván jazyk a DNA. Dokládá, že Jakobson se tohoto analogizování chopil jako (další) příležitosti pro sestavení jednotné teorie jazyka. Jakobson podle něj přirozený jazyk vnímal jako odvozený z (jazyka) DNA a oba systémy jako izomorfní; to mu umožnilo „resuscitovat [jeho; MB] teorii racionálního pojetí dynamiky systému“ (s. 38). Nemusel ji pak totiž dokazovat přímo, ale mohl pro ni argumentovat nejprve na úrovni živého (kde je to snazší), a zaštiťuje se postulovanou izomorfií ji pak jako vševysvětlující princip přenést i do popisu přirozeného jazyka. Dan Faltýnek tento postup odmítá jako nepřipustný.

V této souvislosti obsahuje druhá stať několik důležitých postřehů, o kterých bych si rád přečetl detailnější pojednání. Mám na mysli např. naznačený problém vztahu mezi osobností badatele a jeho inklinací k určitému typu vědy (Jakobsonovo „kompulzivní hledání elegantní teorie jazyka“ (s. 38)). Podobně zajímavé by bylo rozvést, jaký je přesně rozdíl mezi (Jakobsonovým) teleologismem jazykového vývoje a konceptem terapeutické změny či rovnováhy systému,⁴ které byly podle Faltýnka nenáležetě zaměňovány; z poznámky na s. 43 (ani v souvislosti s výkladem v dané kapitole) to myslím není dostatečně jasné. V neposlední řadě bych si s chutí přečetl podrobnější verzi Faltýnkova stručného přehledu koncepcí vývoje jazyka v české lingvistice.

Ve třetí stati nazvané *Sémiotické primitivy jakožto nutné a možné mody semiózy* (s. 49–88), která se v Úvodu označuje za jádrovou, autor nejprve vykládá sémiotické primitivy, které byly zatím uvedeny pouze v dost zaumné formulaci (na s. 10): „Sémiotickým primitivem rozumím podmíněnost určité vlastnosti semiózy jinou vlastností semiózy, a to ať již obě tyto vlastnosti představují nutnou podmínku semiózy vzájemně, nebo je konkrétní vlastnost semiózy umožněna jinou vlastností semiózy, která představuje její nutnou podmínku nebo zároveň i nutnou podmínku semiózy jako celku.“ Věnuje se detailně zejména dvěma primitivům: Upozorňuje, že je třeba lišit linearitu (uspořádání) znaků od jejich sekvenciality a arbitrárnosti od konvencionality. Objevny je zejména první výklad založený na třech myšlenkových experimentech; na to, že arbitrárnost je vztah mezi označujícím a označovaným, tj. „že arbitrární i nearbitrární znak v jazykové komunikaci je vždy závazný a smluvený [tj. konvenční; MB]“ (s. 73), se sice někdy zapomíná, formuluje to takto ale už de Saussure.

4 Příklady teleologického vysvětlení hláskových změn jakožto odstranění nerovnovážného stavu systému, které jsou uvedeny na s. 44–45, bych rád doplnil o svůj oblíbený příklad vzniku českého /t/ a /d/ (jak ho popisuje Arnošt Lamprecht v *Historické mluvnici češtiny* (viz Lamprecht — Šlosar — Bauer, 1986, s. 87–89). Svou názorností a přesvědčivostí mě vždy nutí znovu uvažovat o východiscích strukturalistické metodologie — nemůže být totiž opakovaně realizované vysvětlení hláskové změny pomocí zrovnovážení systému samo o sobě dostatečným důvodem/důkazem ontologického statusu strukturalistických představ o jazykovém (nebo aspoň fonologickém) systému? Připuštěním teleologie totiž v systémové lingvistice získáváme možnost provádět typ vysvětlení, který jinak máme těžko k dispozici. Jako dostačující vysvětlení se v systémové lingvistice vnímá generalizace, zde se však blížíme ke kauzalitě, příp. zákonu, jak ho známe z přírodních věd: kdykoliv se v systému (reprezentovaném fonologickými kvádry) objeví asymetrické prázdné místo, bude s velkou pravděpodobností zaplněno nově vzniklou hláskou.

Následně se Faltýnek zabývá otázkou, zda je proteosyntéza jakožto chemická reakce probíhající v buňce sémiotický proces analogický komunikaci v přirozeném jazyce, tj. zda lze v procesu proteosyntézy identifikovat sémiotické primitivy. K tomu mám následující poznámku: DNA a jazyk (kód, systém) jsou v jednom ohledu zásadně odlišné entity. DNA je chemická sloučenina nacházející se v čase a prostoru, která existuje a existovala by nezávisle na tom, jestli ji nějaké myslí vnímají. O „jazyce“ Faltýnek uvažuje v pojmech klasické strukturalistické sémiotiky. Z jeho formulace (s. 49; zvýraznění MB), že jazyk bude „pojímát jako psychosociální *konstrukt*, respektive abstraktní *instrument* umožňující komunikaci“ nedokážu vyčíst, zda ho chápe (i) realisticky, např. jako mluvčími sdílenou, tj. intersubjektivně existující entitu (srov. např. Itkonen, 1978; 2003), nebo (ii) nominalisticky, jako nástroj umožňující lepší uchopení cílové předmětné oblasti, u něž otázka po ontologickém statusu není vůbec důležitá (tak např. Lévi-Strauss, Greimas nebo Eco, který tento postoj označuje jako metodologický strukturalismus⁵). Faltýnek sice své pojetí jazyka zpřesňuje, když (na s. 68) explicitně říká, že jazyk „nemá žádnou ontologickou situovanost/status“ nebo (na s. 111 v pozn. 43) že „bychom [ho; MB] měli pojímát jako epistemologický konstrukt“, a hlásí se tak ke vnímání jazyka, které jsem označil jako nominalistické. V blízkosti obou těchto citátů však znovu opakuje, že z takto chápaného jazyka „vyvozujeme podmínky pro komunikaci“ (s. 68) nebo že jde o „psychosociální instituci“ a o „prostředek [...] umožňující komunikaci“ (s. 111). I tak proto zůstává jeho vyjádření indiferentní — dává o instrumentu nebo konstrukturu bez ontologického statusu smysl tvrdit, že umožňuje komunikaci nebo že je to psychosociální instituce? Ať tak, nebo tak: jazyk je entita nacházející se mimo čas a prostor, která bez toho, aniž by ji nějaké myslí reprezentovaly (lidé) nebo popisovaly (lingvisté), nebude existovat. Pokud by lidé vyhynuli, přestane jazyk existovat; pokud by ze světa zmizeli jen lingvisté a spolu s nimi jejich znalosti a publikace, bude sice stále existovat (realisticky pojatý) jazyk, nikoli však nástroje vypracované k jeho popisu nebo popisy samotné. DNA lze znovu/objevit, jazyk lze jen znovu/vytvořit, popis jazyka a nástroje k tomu lze jen znovu/vypracovat.

Podle mého názoru je za této situace nemožné uvažovat o tom, „v čem je živé *nutně* sémiotické“ (přední záložka knihy), nebo „*dokázat*, že proteosyntéza je sémiotický proces“ (s. 89; obojí kurzíva MB). V obou případech totiž hledáme ve struktuře chemické sloučeniny, jejíž existence je plně nezávislá na tom, zda o ní víme, koreláty pojmů, které jsme sami vytvořili pro popis úplně jiné předmětné oblasti a které by bez nás přestaly existovat. Zvýrazněné *nutně* by tu snad mohlo znamenat logicky nutně, nutně v rámci korektnosti, regulérnosti, logické správnosti výkladu a zacházení s těmito pojmy (jde jen o správné vyplývání: vyjdeme-li z takových a takových definic svých konceptů a budeme provádět jen povolené, korektní inference, musíme *nutně* říct...), nikoliv empiricky, kauzálně nutně (zahřejeme-li kov, zvýší se *nutně* jeho objem). Autorova častá vyjádření typu „jednoduchou analogií či úvahou můžeme dovodit“ (s. 27), „snad tento výklad testuje prostá logika“ (s. 25), „prostá úvaha stojící

5 Viz např. titul jeho práce z r. 1968 *La struttura assente* (*The Absent Structure*, č. nejspíš *Nepřítomná struktura*), která byla rozšířena, přepracována a v r. 1976 vydána v angličtině pod titulem *A Theory of Semiotics*. Od r. 2004 je k dispozici i český překlad *Teorie sémiotiky*.

mimo náročné testování, komplikované hypotézy a teorie [...] vede“ (ibid.), „z pozice logické/sémiotické rozvahy je to neudržitelné“ (s. 19) atp. se s tím zdají být v souladu. Dan Faltýnek (na s. 9; kurziva MB) píše, že se rozhodl „zjistit, zda můžeme proteosyntézu skutečně považovat za znakový proces“. Hned v další větě si však klade silnější požadavek: jde mu o „potvrzení sémiotičnosti proteosyntézy“. Obhájit možnost něco nějak vnímat a potvrdit, že něco je nějak, jsou ale dvě různé věci. Obávám se, že z uvedených důvodů sémiotičnost proteosyntézy potvrdit nemůžeme. Co můžeme, je ukázat, že proteosyntézu je možné takto nahlédnout a vytěžit z toho nové postřehy. Na straně jazyka se to Faltýnkovi na mnoha místech daří, na straně DNA to neumím posoudit. Zmíněnými novými postřehy však nepřispíváme k lepšímu poznání/popisu vlastní předmětné oblasti, ale „jen“ ke zlepšení nástrojů k jejímu popisu a ke kultivaci našeho uvažování o ní (viz mé poznámky k definici pádu ve 4. stati) — i to je jistě nezanedbatelný úspěch. Silnější, přesvědčivé jsou v celé knize podle mě takové pasáže, kde autor sleduje, komentuje a kontroluje správné vymezení pojmů, jejich relace a zacházení s nimi, méně přesvědčivé se mi naopak zdají pasáže, kde se snaží dokazovat nutnost, podmíněnost určitých skutečností.

Čtvrtá stať nazvaná *Poznámky k teoriím pádu a jeho definice* (s. 89–108) využívá sekvencialitu, tj. v předchozí kapitole zavedený a obhájený sémiotický primitiv, spolu s důrazem na znakový charakter kategorie pádu nejprve ke kritice dosavadních koncepcí pádu v českých mluvnicích, zejména v akademické *Mluvnici češtiny*, a nakonec k vlastní definici pádu. Hlavními příčinami pro kritiku dosavadních koncepcí pádu je Faltýnkovi jejich vnitřní nekonzistence. Ta se podle něj projevuje (mj.) především v nejasném statusu vokativu a také nominativu ve výpovědích typu *ovoce a zelenina* nebo *ordinace*. Tato pádová užití jsou v mluvnicích jedním dechem označována za pády, ale podané definici pádu obvykle nevyhovují (viz 3.1 na s. 94). Důvodem je to, že pád se běžně definuje čistě na základě své syntaktické, pořádací funkce (v *Mluvnici češtiny* na základě své funkce v základové větné struktuře).

Uvedeným problémům se Faltýnek úspěšně vyhýbá při popisu vlastní koncepce pádu, popsané v bodě 5 (na s. 103–108). V návaznosti na svou nominalistickou definici jazyka/systému chápe pád jako „gnoseologický konstrukt“ (5.1 na s. 104), což mu umožňuje definovat ho jako „nejméně tříložkové schéma sestávající z jednoho relátoru a dvou argumentů“ (5.3, s. 105). Relátorem se myslí funkce poukazující na to, že dvě sousední slova v sekvenci jsou samostatné, diskrétní (diskontinuitní) jednotky, mezi nimiž existuje vzájemný vztah (jsou interdependentní). Argumentem jsou myšlena buď (1) v téže sekvenci uspořádaná slova, (2) libovolný jev či třída jevů možného světa, která je ve vztahu vždy s jedním slovem sekvence, nebo (3) třída všech slov a jejich relací. Kouzlem této definice je fakt, že umožňuje koherentně se vypořádat s pádovostí vokativu i nominativu stojícího mimo syntaktickou strukturu (typ *ovoce a zelenina*, *ordinace* aj.). Obsahuje-li relace pouze jeden argument typu (1), tj. jen jedno slovo, je v případě vokativu druhým členem relace argument typu (2), tj. libovolný jev možného světa, a v případě samostatného nominativu argument typu (3), tj. třída všech slov a jejich relací. To je pozoruhodný myšlenkový výkon. Má však své limity: konceptuální inkoherece je vyřešená, definice pádu vylepšená, nedozvěděli jsme se však nic o přirozeném jazyce jako takovém, „pouze“ jsme vlastně libovolným ze dvou způsobů zajistili naši teorii bezrozpornost. Prostředky typu *Pavle!* nebo *ordinace*

zůstaly týmiž prostředky, o jejich vlastnostech, chování atp. jsme se nic nedozvěděli; co víme nově, je to, zda je korektní, regulérní o těchto prostředcích nějak mluvit. Li-bovolností mám na mysli to, že jsme tak trochu dosáhli toho, co jsme předem chtěli, totiž mít z vokativu za každou cenu pád (srov. „Považuji za nutné, aby mluvnické tyto výskyty [tj. užití vokativu; MB] hodnotila jako pádové, aby neponechávala v případech, které syntaktická teorie nedokáže vykládat, substantivum bez gramatické specifikace, bez pádu“, s. 97). To vedlo k nutnosti změnit jeho definici. Výchozí problém rozpornosti teorie by ale šel, a snadněji, vyřešit taky tím, že bychom vokativ přestali označovat jako pád. A co rozhoduje o volbě jednoho, nebo druhého řešení?

Závěr této stati je formulován natolik hutně a úsporně, že k jeho pochopení je třeba vstřebat řadu myšlenek, které jsou popsány jinde v dané práci, ale i v pracích jiných, což není příliš vstřícné ke čtenáři. Doložit to můžu např. takto: Veškeré analogizování jazyka a DNA, na které nechtěl autor zřejmě rezignovat ani ve stati o pádu, se smrškló do věty v bodu 5.3.4.3 (na s. 106), v níž se píše: „Z hlediska sémiotických primitivů odpovídá u sekvence bází bod 5.3.4 typu kodonu a jeho umístění v sekvenci ve vztahu k jiným kodonům.“ K pochopení toho, o co jde, je / by bylo třeba dlouze rekonstruovat a skládat myšlenky podané jinde v knize. K pochopení už tak dost hutně formulované autorovy definice pádu je třeba znát Novákovy a Kořenského odkazované studie, jejichž obsah se v knize na příslušném místě ani nikde jinde nezprostředkovává.⁶ Přespráliš stručně je (v 5.3.4.1 na s. 106) podán také argument pro to, že předložka je součástí výrazové a sémantické struktury pádu (není jedním z argumentů v sekvenci), a že jí tedy nelze vnímat jako slovní druh. Daný fakt je však zcela klíčový pro validitu testu autorovy koncepce pádu pomocí Menzerathova-Altmanova zákona popisovaného v páté stati práce (viz též dále), takže je zarážející, že ho autor nepodal precizněji. Ani po opakovaném čtení příslušné pasáže, promyšlení uvedených příkladů, konzultaci odkazované Novákovy práce mi totiž není jasné, proč je předložka součástí struktury Faltýnkem pojímaného pádu. Myslím, že touto formulační úsporností svému výkladu Dan Faltýnek zbytečně škodí, způsob, jakým je na mnoha místech podán, vyžaduje ideálního, nadšeně kooperujícího čtenáře, který je ochotný autorovo sdělení opakovaným čtením a listováním pečlivě rekonstruovat. Výklad orientovaný více na čtenáře by byl stati jistě ku prospěchu.

Pátá stať nazvaná *Roviny popisu v analýze fraktálnosti textu a ověřování gramatiky projevováním se Menzerath-Altmanova zákona v textu* (s. 109–130) se věnuje Menzerathovu-Altmanovu zákonu (MAZ) jako prostředku pro testování různých gramatických popisů jazyka. Podle MAZ platí, že čím delší je jazykový konstrukt (např. slovo), tím kratší jsou jeho (bezprostřední) konstituenty (tj. morfémy). Pro rozhodnutí, zda se MAZ projevuje v textech, je samozřejmě zásadní, jakým způsobem bude text segmentován na konstrukty a konstituenty. Faltýnek proto zcela případně věnuje velkou část stati diskusi nad dvěma možnými způsoby takové segmentace. Do-

6 Čtème-li formulace jako „[o]d Nováková modelu se můj odlišuje především v pojetí relace argumentů, ruší jeho kategorii F5 a predikativní pozadí [...]“ (s. 104), aniž by bylo ve výkladu naznačeno, co je to Nováková kategorie F5, je prostě potřeba otevřít Novákovu studii. Bohužel není ale úplně jasné, kterou, z textu se na ni zde, ale často i jinde totiž odkazuje rokem 1974, v seznamu literatury jsou však u Nováková jména jen položky 1974a a 1974b.

vozuje, že řada jednotek hláska — slabika — přízvukový takt — promluvvový úsek — replika — text je z hlediska stanovování počtu konstituentů nevhodná, a na základě kritéria funkce zavádí řadu foném — morfém — slovo — výpověď — text.

U ní je vzhledem k projevování se MAZ v textech klíčová otázka morfologických nul, konkrétně otázka, zda se může vyskytovat více nul po sobě, jak to postuluje Komárek v *Příspěvcích k české morfologii* nebo *Mluvnice češtiny 2* (srov. např. u-děl-a-vš-e, u-děl-a-v-o vs. při-nes-ø-ø-ø), nebo zda je, jak argumentuje Faltýnek, nutné počítat s kumulací více po sobě jdoucích morfologických nul do jedné. Různý počet konstituentů s nulovou délkou (tři u Komárka a MČ vs. jeden u Faltýnka) u téhož konstruktů by totiž mohl mít vliv na to, zda se v textu MAZ bude projevovat, nebo nikoliv. Faltýnek (na s. 124) uvádí, že „přístup se dvěma nulami [tj. více nulami vedle sebe; MB] je epifenomémem důsledného systémového popisu“ a že „sémioticky je [...] zcela nemožný“. Z argumentů pro tento přístup (podaných v bodě 4.4 na s. 123–124) jsem však poněkud rozpačitý, nezdaří se mi přesvědčivé. Faltýnek (na s. 123) píše: „Kumulativní charakter morfémů, jako jsou koncovky, co se významů týče, však sugeruje možnost oba významy/funkce [tj. významy/funkce dvou po sobě jdoucích morfologických nul; MB] delegovat na jediný výraz [jedinou nulu; MB]. Takto bychom vždy nalézali jen jednu nulu kumulující korelativně vymezené funkce/významy“. To je však směšování dvou odlišných jevů, utvrzuje mě v tom to, že Faltýnek (např. hned na s. 124) používá kolokaci „nulový morfém“. Morfém je funkční pozice, která je buď obsazena nějakým pozitivním morfém, nebo zůstává prázdná — pak se mluví o realizaci morfému tzv. nulovým morfém. O nulovém morfému se mluví teprve tehdy, je-li jedinou možnou realizací takového morfému nulový morf. Situace, kdy např. pádová koncovka vyjadřuje tři významy/funkce: rod, číslo a pád, je situací, kdy má *jeden morfém* (ve slově žen-o realizovaný klidně nulovým morfém) více významů/funkcí. Situace dvou nebo tří morfologických nul po sobě je ale odlišná, nelze je prohlásit za *jeden nulový morfém* a na něj delegovat všechny příslušné funkce/významy. Jde totiž o tři ne-nulové morfémy, tři *funkční pozice*, které jsou v daném tvaru vždy *nutně* přítomné a které jsou pouze „náhodou“ realizovány třemi po sobě jdoucími nulovými morfy. Delimitovat nulové morfy, tj. rozlišit je od sebe a identifikovat jejich počet, když na rovině výrazů „splývají“, lze vždy díky slovům se stejným typem morfematické struktury. Přesvědčivý proto pro mě není ani následující argument, že delimitace jednotek by měly být v parole signalizovány. Delimitaci sice ve většině případů napomáhá český morfonologický pravopis. Jak je ale např. v parole signalizována delimitace v případě zvukových podob jako [po-vina] (tj. po-vin-n-a) nebo v případě klasického overlappingu, viz např. slovesa typu *pěci*, kde je *c* jako strídnice za *psl. kt* (pek-ø-ti) zároveň součástí kmene i infinitivní koncovky (viz Komárek, 2006, s. 146)? K náležité delimitaci — stejně jako v případě tří po sobě jdoucích morfémů reprezentovaných třemi nulovými morfy — dojdeme v podobných případech také až s odkazem k systémovým vztahům. Nebo ještě jeden, asi silnější protiargument: V češtině může nastat situace, že jsou dva po sobě následující funkčně/významově odlišné morfémy realizovány tímž pozitivním morfém, klasickým příkladem je reduplikace (srov. např. po-po-nés-ø-t, po-po-skoč-i-t; srov. též *psl. pol-pol-a-ti*, dnešní *plápolat*). V tomto případě zcela jistě nedává smysl tvrdit, že oba tyto významy jsou delegovány na jeden kumulativní, pozitivní morf *po-*, dostali bychom totiž slovo s jiným významem (*poskočit* vs. *poposkočit*).

Ve zbytku stati se pak autor vrací k svému tvrzení o tom, že předložka je součástí struktury jím pojímaného pádu (viz výše), zprostředkovává závěry studie (Anders et al., 2011), která tento fakt projevem MAZ v textu dokazuje. Podle této studie se MAZ v textu projevoval pouze tehdy, když se předložky vnímaly jako konstituenty slova a nikoliv jako samostatné konstrukty. Tím byl úspěšně testován model pádu popsáný ve čtvrté stati. Nabízí se, možná naivní, otázka: Je projev MAZ vzhledem k citlivosti na způsob delimitace textových jednotek opravdovým testem gramatických popisů? Bezpečně by to snad šlo říct vzhledem k popisům, které byly vytvořeny bez znalosti MAZ, tj. např. v historické perspektivě. Popisy vytvářené se znalostí MAZ je možné podezřít z manipulování delimitace jednotek pomocí teorie tak, aby se v textech MAZ projevoval. Není např. v tomto smyslu Faltýnkův požadavek na kumulaci více po sobě jdoucích nulových morfů do morfu jednoho podezřelý? Nemůže být jeho vnímání předložky jako součástí struktury jím definovaného pádu (které jí odnímá slovnědruhový status) motivováno potřebou zajistit, aby se v (českých?) textech projevoval MAZ? Projevuje se MAZ v textech a tyto projevy byly odhaleny a v MAZ formulovány (jak k tomu došlo, když u některých vymezení konstituentů a konstruktů se MAZ projevuje a u jiných nikoliv?), nebo byl postulován MAZ a konstrukty a konstituenty se delimitují tak dlouho, aby byly v textech patrné jeho projevy?

Závěrečnou, šestou stať nazvanou *Nad pražským hradem nevlaje vlajka* (s. 131–137) chápu jako doplňkovou. Vlaje-li nad Hradem prezidentská standarta, je prezident přítomen, nevlaje-li, přítomen není. Na tomto pěkně zvoleném příkladě minimálního kódu (který se skládá jen ze dvou obsahů a dvou výrazů, z nichž jeden je navíc realizován nulou) Dan Faltýnek doplňuje repertoár sémiotických primitivů o nutnost přítomnosti subjektu semiózy, podmínku intence subjektu semiózy a podmínku komplexního kódu.

Kromě poznámek, které jsem umístil do odstavců věnovaných jednotlivým statím, bych rád uvedl ještě následující. Nápadně nevyvážený je seznam použité literatury. Relativně současné, zahraniční a tematicky specifické publikace jsou citovány jen v případě biosémiotiky a lexikostatiky. U ostatních oblastí tomu tak není. Daný typ literatury chybí např. u teorie pádu, z cizojazyčných publikací je citována jen Kuryłowiczova studie přeložená do češtiny, s žádnou velkou hojností se nepracuje ani s modernější literaturou sémiotickou. S tou se Faltýnek vyrovnává výčtem asi 15 prací následujících po vyjádření: „Neignoruji dostupnou sémiotickou literaturu, pouze se snažím budovat text postupným vyplýváním bez nutnosti opory v odkazované literatuře“ (s. 51, pozn. 15). Jako reference pro oblast fonetiky/fonologie se používá studie Jakobsona, Fanta a Hallea z r. 1952. Při rozboru řady témat se odkazuje na nejzákladnější, všeobecně známé práce, které si v souvislosti se zmiňovanou oblastí každý snadno domyslí. Tak např. je-li řeč o kognitivní lingvistice, odkazuje se na Lakoffovy a Johnsonovy *Metaforý, kterými žijeme*, v souvislosti s letmo zmíněnou teorií mluvních aktů je citována Austinova kniha *Jak udělat něco slovy?*. Podobně mluví-li se o Menzerathově-Altamannově zákoně, odkazuje se, pravda vedle jedné autorovy cizojazyčné publikace, na Hřebíčkovu popularizační monografii *Vyprávění o lingvistických experimentech s textem*, v souvislosti se způsobem recepce psaného nechybí v textu odkaz na Altmannův popularizační *Výstup na Babylonskou věž*. Přidaná hodnota takových odkazů je mi pak nejasná; parafrází Faltýnkových slov (ze s. 71): z hlediska

vědní instituce citace mají tyto její příklady pramalou hodnotu/význam. Vítám naopak hojně citace starších, opomíjených domácích prací, např. Gebaureových, Romportlových, Savického nebo Horálkových.

Autor při argumentaci využívá bez náznaku problematizace pojmů nebo pojmových relací v takové podobě, která není samozřejmá. Dobrým příkladem je např. operování s hláskami jakožto figurami, které se ustavily před tím, než vznikla komunikace. V novější literatuře se přitom lze dočíst, že např. povědomí o zvukových segmentech menších než slabika se objevilo až jako důsledek vzniku segmentálních grafických soustav (viz např. Faber, 1992). Jinými slovy, Faltýnkovo spoléhání na klasickou strukturalistickou představu figur a znaků asi odpovídá stavu věcí konceptuálně, logicky, v rámci teorie (srov. Faltýnkem často zdůrazňovanou ne/korektnost, ne/regulérnost výkladu nebo argumentace), nejspíš však nikoliv historicky, fakticky. To je pak v práci věnující se teoretickým otázkám na vysokém stupni abstrakce potíž zejména v souvislosti se seznamem literatury, který je, řekněme, chudší na modernější literaturu a s Faltýnkem deklarovaným nominalistickým pojmáním jazyka jako konstruktů nebo instrumentů. To mu umožňuje pohybovat se v rámci klasické nominalisticky strukturalistické teorie (základním referenčním textem jsou v tomto smyslu Hjelmslevova *Prolegomena*) a soustředit se čistě na korektní, regulérní zacházení s pojmovými distinkcemi a kontrolovat nerozpornost vlastního nebo cizího vyjadřování. Na tom by ale teoretické úvahy neměly skončit. Vyváznout z toho jde (jedině?) vztahováním teoretických pojmů k realitě dané předmětné oblasti a hlavně k moderním výzkumům o ní. V tomto smyslu nejsem schopen autorovy úvahy „kontrolovat“ vyčerpávajícím způsobem. Snad ale aspoň tento uvedený příklad s hláskou ukazuje, jak může být status jednoho pojmu v nominalistické teorii a historickém výzkumu odlišný.

Dan Faltýnek se snaží o vytvoření nástroje, který by testoval adekvátnost gramatického popisu, tj. otázku, jak z více existujících popisů vybrat ten správný / ty správné. Vidí ho v tom, že adekvátní popisy budou postulovat takové jednotky (konstituenty a konstrukty), že se v textech bude projevovat MAZ. Podobným problémem jsem se zabýval ve své diplomové práci (viz Beneš, 2009), na rozdíl od Faltýnka jsem se snažil argumentovat tím, že adekvátní popis postuluje jednotky, s nimiž při zpracování jazyka pracuje náš mozek/mysl. Je však řešení tohoto problému skutečně tak naléhavé, nemá spíš pravdu Esa Itkonen (2008, nestránkováno), když říká: „[A]ny rule-system S [tj. popis gramatiky nějakého jazyka] can be described or formalized in many different ways. This means that different people may view S from different perspectives and with different descriptive goals in mind. Thus, there is no a priori reason to assume that the description of S must aim at the capturing the way that S has been internalized by those who have learned it. For instance it is possible to describe S so as to achieve either maximal degree of operational efficiency or a maximal degree of logical simplicity“. Jinými slovy, je třeba předpokládat, že naše popisy se musí snažit vyhovět nějakým apriorním předpokladům — ať už skutečností odvozeným z Menzerathova-Altmanova zákona, psychologické reality, nebo čemukoliv jinému? Není to nakonec tak, že přestaneme-li nějaké takové apriorní kritérium hledat, zas až tolik toho neztratíme, ale můžeme naopak získat?

A konečně úplně na závěr: Osobně je mi velmi sympatické, že se objevila původní lingvistická monografie, v níž autor suverénně přemýšlí, nikoliv pracuje s daty (to je

vyjádření osobní preference, nikoliv pokus o postulování hierarchie mezi teoretickým uvažováním a empirickými výzkumy). Četba Faltýnkovy knihy je náročná, ale osvěžující a inspirující. Úkol teoretika ale není jednoduchý, snad se mi výše podařilo naznačit alespoň některé problémy, s nimiž by se měl vyrovnávat.

LITERATURA:

- BENEŠ, Martin (2009): *Epistemologické limity vybraných přístupů k jazyku* [nepublikovaná diplomová práce]. Praha: FF UK v Praze.
- FABER, Alice (1992): Phonemic segmentation as ephiphenomenon: evidence from the history of alphabetical writing. In: Pamela A. Downing — Susan D. Lima — Michael Noonan (eds.), *The Linguistics of Literacy*. Amsterdam — Philadelphia, PA: John Benjamins.
- FALTÝNEK, Dan (2011): *Sémiotické primitivy v konstrukci gramatik* [nepublikovaná disertační práce; online]. Olomouc: FF UP v Olomouci. Cit. 15. 7. 2013. Dostupné z WWW: <http://oltk.upol.cz/wp-content/uploads/2011/10/Dan_Faltynek_-_Semioticke_primitivy_v_konstrukci_gramatik.pdf>.
- ITKONEN, Esa (1978): *Grammatical Theory and Metascience. A Critical Investigation into the Methodological and Philosophical Foundations of 'Autonomous' Linguistics* [Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science, Series IV — Current Issues in Linguistic Theory, Vol. 5]. Amsterdam: John Benjamins B. V.
- ITKONEN, Esa (2003): *What is Language? A Study in the Philosophy of Linguistics* [Publications in General Linguistics 8]. Turku: University of Turku.
- ITKONEN, Esa (2008): The central role of normativity in language and in linguistics [online]. In: Jordan Zlatev — Timothy P. Racine — Chris Sinha — Esa Itkonen (eds.), *The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity*. Amsterdam — Philadelphia, PA: John Benjamins. Cit. 16. 11. 2013. Dostupné z WWW: <<http://users.utu.fi/eitkonen/sharedmind2.pdf>>.
- KOMÁREK, Miroslav (2006): *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum.
- LAMPRECHT, Arnošt — ŠLOSAR, Dušan — BAUER, Jaroslav (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Martin Beneš | Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
<Benes@ujc.cas.cz>